

ARBETE I METROPOLEN

Förändringar i arbetslivet är djupt sammankopplade med en särskild samhällelig utveckling som leder till en omdaning av hela det mänskliga livet. Juhani Vähämäki diskuterar en institutionell kris som leder till att ett nytt slags samhällsutrymme utvecklas.

(Översättning från finska av T.K.)

Text: Juhani Vähämäki

Från och med 1990-talet har arbetsmarknaderna befunnit sig i ständig villervalla: gamla arbetsplatser och produktionsområden går upp i rök, de traditionella yrkestitlarna försvinner på några år, och ersätts av nya branscher och allt konstigare "yrken": löneräknaren ersätts av ekonomitjänstsekreteraren, anstaltsbiträdet ger väg för närskötarpraktikanten. Men det är inte bara namnen som förändras, utan även arbetens innehåll och själva produktionsområdena, och via dem hela lönearbetets komposition. Arbetskraften har i snabb takt förflyttats från jordbruket och industrin till områden som service, undervisning och informationsproduktion. Samtidigt har lönearbetets könade sammansättning förändrats, i och med att kvinnornas andel av den avlönade arbetskraften har vuxit kraftigt.

Den omvandling som skett i produktionen på arbetsmarknaden och i arbetsförhållanden är en förklarande faktor till att ett (löne)arbetsförhållande inte nödvändigtvis längre är en lika stark stabiliserande faktor i vardagslivet som tidigare. Tvärtom är arbetsförhållandet och dess beständighet ett orosmoment för många lönearbetare. Arbetsförhållandet stöder inte livsplaneringen; det fungerar inte som en buffert eller ett skydd mot olika förändringar i livet och arbetet, utan är snarare deras källa.

I och med att lönearbetet har varit en av den moderna kapitalismens centrala samhällsstabiliserande institutioner har dess förändringar berört hela samhällets verksamhet. Det här har bland annat lett till att lönearbetet, som är oundgängligt för det kapitalistiska samhället, har förändrats. Den människogrupp som inte själv äger produktionsmedlen men som skapar nytt värde genom sitt arbete i produktionen har oavbrutet förnyat sig.

En följd av det här myllret är den framväxande *prekariseringen* av arbetsförhållanden som ofta uppfattas som en osäkerhet och diskontinuitet i lönearbete och utkomst. Begreppet prekarisering har ändå en bredare och djupare innebörd än

"snuttjobb" eller "otypiska arbetsförhållanden": det refererar framför allt till en kris i de *institutioner* som ger livet stabilitet och kontinuitet. Den institutionella krisen yppar sig hos enskilda människor och särskilda samfund som en form av osäkerhet och instabilitet. Framtidsperspektivet försvinner och känslan av livets meningsfullhet är frånvarande.

Prekariseringen pekar alltså mot en situation där det moderna samhällets centrala institutioner, såsom lönearbetet, skolan, nationalstaten och kärnfamiljen, för att bara nämna några, inte kan förmedla vårt förhållande till världen och vi är direkt och hämningslöst i de förändringars våld som världen slänger mot oss. I den här situationen stiger människolivets och människoartens grundfrågor i förgrunden: hur ska jag hållas vid liv, hur bygger jag stabilitet och framtidsutsikter för mig själv och mina ättlingar, var finner jag en fristad

Begreppet prekarisering har ändå en bredare och djupare innebörd än "snuttjobb" eller "otypiska arbetsförhållanden": det refererar framför allt till en kris i de institutioner som ger livet stabilitet och kontinuitet.

ens för en stund? Nu pressas känslorna upp till ytan, både de positiva och negativa, som tillgivenhet, vänskap, kärlek, rädsla, ångest, aggressivitet, och gör det allt svårare att hålla livet i styr. Samtidigt börjar fantasin flyga både på gott och ont. Prekariseringen borde egentligen förstås som ett subjektivt och psykologiskt uttryck för en global samhällelig process. Den handlar om osäkerhet och instabilitet i människans vara, då de vardagliga funktionerna förlorar sin rytm och sina gränser.

Prekariseringen placeras alltså mellan de globala samhälleliga processerna och det enskilda livets praktiker, mel-

lan den psykiska upplevelsen och den kollektiva kommunikationen, och den definierar det utrymme där vi försöker forma omvärlden och finna oss själva och vårt eget utrymme i världen.

Genom prekariseringen kan vi även betrakta och granska olika försök att skapa gemensamma strukturer, regelbundenhet och stabilitet i en livssituation där de strukturer som tidigare tryggade stabilitet blivit odugliga eller till och med snarare fungerar som verktyg för att öka osäkerheten än bekämpar den.

Orsakerna till lönearbetsamhällets kris grundar sig i produktionen, i produktivitetens problem. Lönearbetsförhållandet fungerar inte ur produktionsutvecklingens och den ökande avkastningens perspektiv då man inte lyckas förnya de sociala grupper (klasser) som är nödvändiga för produktionen, det vill säga då lönearbetet inte längre verkar lock-

Även om gränsen mellan arbetet och det egna livet suddats ut har livet inte frigjorts från lönearbetet, arbetets börda och stress, utan bördan och stressen, bekymren och ångesten har förankrat sig i hela livet.

ande och de (tvångs)åtgärder som driver oss till det väcker motstånd. Det här har varit fallet speciellt sedan 1960-talet. I bakgrunden till förändringen i produktionsmedlen (maskinerna och apparaterna) finns subjektiva skäl till att "vägra arbete": maskinerna och de former av organiserat arbete som skapas via dem måste svara mot den typ av självständigt arbete som människor vill ha.

Den här utvecklingen har lett till kapade band mellan lönearbetsförhållandet och den gemensamma utvecklingen av produktionen. En synlig följd har varit att man inte genom löneförhållandet lyckats ta till vara och använda sig av de förmågor och färdigheter hos arbetskåren som behövs i det postindustriella samhällets produktionsekonomi. Dessa färdigheter och förmågor har framför allt att göra med arbetarnas personliga upplevelser, språkliga förmågor, interaktionsförmåga och personliga engagemang, det vill säga de krav på arbetskraftens självständighet som de nya produktionsmedlen förutsätter.

Lönearbetets kris som *institution* är den huvudsakliga grunden för arbetets prekarisering, men den utgör även bakgrunden för samhällets och produktionsekonomins strukturella

förändring, då den så kallade Fordistiska industriella samhällsmodellen har fallit samman samtidigt som investeringar i produktionen av hållbara konsumtionsvaror och deras efterfrågan bland lönearbetarna inte längre fungerar som en motor för ekonomisk tillväxt.

Lönearbetet som institution bygger på en inbördes balans av arbetarnas livshållning, lönearbetets förnyelse och organiseringen av arbetet. I lönearbetets institutionella form kan man se fem olika faktorer, som formar arbetets och kapitalets historiska formation:

1. Produktionsmedlen (maskiner och apparater). Dessa bestämmer:
2. Arbetsfördelningens tekniska och samhälleliga former, vilket bestämmer:
3. De seder och bruk som dirigerar och fäster arbetare vid produktionen och företaget.

Dessutom kan man skilja mellan

4. Indirekta och direkta faktorer som bestämmer lönen (socialinkomster, arbetarnas organisering och så vidare, som påverkar lönerna och villkoren för lönearbetarnas förnyelse).
5. Arbetarnas livsvanor, som är kopplade till tillgängligheten hos saker och tjänster som kan skaffas via löneinkomster samt tillgängligheten hos kollektiva tjänster och förmåner som står utanför marknaden.

Dessa fem faktorer har under de senaste årtiondena genomgått radikala förändringar. Problemen kring varje enskild faktor utgör åtminstone ett potentiellt hot mot själva institutionens verksamhet, men först då flera av dessa faktorer samverkar kan man börja tala om en kris i själva institutionen.

Det löpande bandet symboliserar arbetet i den industriella kapitalismen. Det här betyder inte att alla jobbade vid löpande band. Det löpande bandet samlade ihop de centrala dragen hos det industriella samhället: arbetaren, även den utbildade, var tvungen att anpassa sin livsrytm till maskinens rytm. Tekniken dikterades av maskinen. Maskinen krävde disciplin. Arbetet måste göras på en särskild plats, vid en särskild tidpunkt, och arbetsuppgifterna var klart bestämda. Arbetet styrdes av andra än arbetarna själva. Samhället var disciplinärt, där alla hade sin egen plats och sin egen uppgift.

Arbetet i den postindustriella kapitalismen symboliseras av datorn. Den samlar ihop de centrala dragen hos dagens arbete. Arbetaren som använder den måste, även om utbildning skulle saknas, ha grundläggande kunskaper och förmågor att interagera med maskinen. Det räcker inte att utföra mekaniska uppgifter som en del av maskinen. Interaktion med maskiner kräver en förmåga till dialog och kommunikation, organisering och självständigt beslutsfattande. Datorn formar och gör produktiva just de sociala förhållanden eller förmågor (interaktion och kommunikation), som den industriella kapitalismens maskiner betraktade som oönskade störande element för produktionsprocessen.

Den uppstyckade arbetsdelning som de mekaniska maskinerna krävde, där man vid en bestämd plats och tidpunkt utför bestämda uppgifter håller på att övergå i en arbetsdel-

ning som verkar karakteriseras av ett simultant och överlappande utförande av arbetsuppgifter, av att arbetstiden och den egna tiden smälter ihop, och av att arbetsutrymmen (arbetsplatsen) och det samhälleliga rummet rörs ihop i samband med att företaget strävar efter att definiera sig som verksamhetens allmänna omgivning.

Arbete uppfattas ofta som ett område där man kan förverkliga sig själv och där man åtminstone till synes bestämmer över sina arbetstider. Men Taylorismens och Fordismens sönderfall, med allt vad det innebar av hierarkiska strukturer och förtryck, har ändå inte frigjort möjligheterna till ett bättre liv.

Även om gränsen mellan arbetet och det egna livet suddats ut har livet inte frigjorts från lönearbetet, arbetets börda och stress, utan bördan och stressen, bekymren och ångesten har förankrat sig i hela livet.

Förändringarna i produktionsmedlen och i arbetets organisering krävde självständighet och förvaltning över den egna tiden i själva produktionsprocessen. "Den andra generationens" självständiga arbete blev till. Det var oundgängligt ur företagets synpunkt i en situation där företagets nya organiseringsmodell, produktionens nya organisering som en nätverksorganisation blev viktig. Det skapades också nya praktiker för arbetsförhållanden, som bröt sönder klyftan mellan företagare och löntagare.

F

FAKTARUTA: INSTITUTION

Ur den ekonomiska verksamhetens perspektiv består en institution av en mängd samhälleliga "medlingar" (former), som hämmar den förvriddning som anhopningen av kapital skapar och fungerar som en inre sammanhållande kraft för samhället. Den så kallade regulationsteorin skiljer mellan fem centrala institutioner: lönearbetet, penningssystemet, marknaden som en social konstruktion, staten och det internationella ekonomiska systemet.

En av följderna av den här förändringen var att verksamheten fragmenterades och sönderdelades, och skillnaden mellan klara arbetsutrymmen och andra utrymmen, mellan arbetstid och annan tid, fördunklades. Uppfattningen om arbetet, om vad som är arbete och vad som inte är det har fragmenterats.

Förändringens spår syns redan i slutet av 1970-talet då de första strategierna för utkontraktering och nedskärning började bryta ned fabriken strategier. Men först på 1990-talet blev outsourcing och downsizing populära termer då man förändrade produktionsstrukturerna. De bryter sönder de slutna strukturer som tidigare var typiska för produktionen och arbetet. De sönder enheten mellan produktionstid och produktionsutrymme, då produkten eller servicen kan produceras i olika utrymmen vid olika tidpunkter. Produktionen och arbetet övervakas och styrs inte längre i ett bestämt ut-

rymme, såsom en fabrik, utan olika tidsligt och rumsligt åtskilda omgivningar passas ihop.

Tack vare dessa förändringar började ett nytt slags samhällsutrymme formos. Medan man tidigare utfört för särskilda verksamheter på bestämda platser och i särskilda slutna utrymmen (fabriken, kontoret, skolan, fängelset) börjar dessa ersättas med olika slags hållplatser, mötespunkter och knutpunkter. Kommunikation och rörlighet bryter sönder den egna identitetens och klassens betydelse.

Arbetets värld består nu av en mångfald subjekt, som är formellt självständiga arbetare i mikroföretag som är bundna till olika underleverantörskedjor och projekt. I bakgrunden finns en förändring som berör hela det senmoderna livet och dess form.

Produktionsverksamheten och arbetet sprider sig nu över ett område och till slut över hela det samhälleliga rummet. Det som kunde kallas metropolens utrymme skapas. Det är inte bara frågan om en territorialisering, det vill säga produktionsutrymmets utbredning horisontellt över ett område, utan även en förskingring av produktionens vertikala och tidsliga koordinater till ett slags samhällets andliga utrymme. I Finland syns förändringarna i pratet om regionen. Först talade man om Helsingforsregionen, sedan om vilken ställning Tammerforsregionen och Uleåborgsregionen har, och senare började man tala om regionala tillväxtcentra. Det är viktigt att analysera och förstå det nya arbetets kontroll och styrning, arbetets organisering och maktens tekniker vid en sådan tidpunkt då fabriken centrala ställning och dess homogena struktur som produktionsutrymme håller på att bryta samman och sprida sig över territoriets utrymme.

Det nya arbetsfördelningssystemet spjälkar inte upp arbetsprocessen, utan sprider snarare arbetarna som rollfigurer i ett öppet utrymme eller i en omgivning där de inte är kapabla att göra skillnad mellan arbetstid och annan tid, arbetsutrymme från andra utrymmen och arbetsuppgifter från annan verksamhet. I det här utrymmet blandas arbetsprocessen och livsprocessen samt arbetsfördelningen och det samhälleliga styret samman. Produktionens och arbetets samhälleligande innebär att makten och politiken sprider sig in i hela livsprocessen, som leds av arbetsprocessen.

Det typiska draget hos det disciplinära samhället, att bestämma ett särskilt utrymme där särskilda uppgifter utförs, har ersatts av en ny form av makt, som uttrycks i två olika ter-